

Oude fruitrassen: wat mogen we tot ons nationale culturele erfgoed rekenen en welke rassen dienen prioriteit te krijgen bij toekomstbestendige instandhouding?

Inleiding

Om ons een gefundeerd oordeel te kunnen vormen over wat wij tot het specifiek Nederlandse culturele erfgoed van onze appel mogen rekenen, is inzicht in haar ontwikkelingsgeschiedenis en het ontstaan van haar genetische diversiteit noodzakelijk.

Er is met betrekking tot ons belangrijkste fruitgewas, de appel, de laatste twee duizend jaar op het gebied van diversiteit veel gebeurd in onze eigen Europese 'Oude Wereld'. Sinds de Romeinse tijd, toen de appel en ook een aantal andere fruitsoorten door hen naar onze streken werden meegebracht, heeft de veelsoortigheid van onze appel grootse vormen aangenomen.

Mede door genetisch onderzoek (Juniper & Mabberley, 2006) weten we dat het oorsprongsgebied van onze appel waarschijnlijk in de Illy vallei, in het uiterste westen van China, moet hebben gelegen, maar in de millennia daaropvolgend in grote veelvormigheid zijn uitgewaaid naar de voorgebergtes van de Tien Shan (Hemelse bergen), in Kazakstan en Oezbekistan, de bergketen in het grensgebied met China.

Van daaruit zouden de oorspronkelijke vormen, die zich volgens hen feitelijk in niets onderscheidden van onze huidige appel, via een zuidelijke route, middels handelsverkeer door de Perzen en Oude Grieken, het Italië van de Romeinen hebben bereikt.

Zelf geloof ik dat er mogelijk, gezien de zeer grote verschillen in rassengroepen, ook via andere, mogelijk zelfs noordelijke routes, diverse oorspronkelijke types, maar ook andere fruitsoorten en -vormen tot West-Europa en onze streken zijn doorgedrongen. Daarover staat overigens weinig of niets met zekerheid vast. Wel kwam uit het genetisch onderzoek van Mabberley & Juniper naar voren dat *Malus sylvestris*, de enige echt wilde botanische appelsoort in West-Europa, geen rol heeft gespeeld in de evolutiegeschiedenis van onze appel.

Ons beperkend tot onze appel: daarvan werd door Mabberley & Juniper verondersteld dat deze miljoenen jaren geleden al was voortgekomen uit soortkruisingen tussen oorspronkelijk mogelijk drie verschillende botanische soorten die ooit Centraal Azië zouden hebben bereikt vanuit Zuid-Oost China, het genencentrum van de *Malus*-soorten, alwaar ook nu nog ca. 30-tal verschillende *Malus*-soorten voor komen.

In ieder geval heeft in voornoemd grensgebied tussen China en Europa, vanaf dat punt in tijd, de omvang van de oorspronkelijk diversiteit, een grote vlucht genomen. Dit laatste zonder twijfel, na haar verschijning in West-Europa, nog uitsluitend

gedreven door het ontstaan en tot ontwikkeling komen van niet geringe aantallen natuurlijke zaailingen, iets dat het door de eeuwen heen tot op de dag van vandaag, ook is gebleven.

Hoewel geprefereerde cultuurvormen al vanaf de jongste tijden, waarschijnlijk zelfs al door de Perzen, maar zeker door de Oude Grieken, al door middel van enting vermeerderd (gekloond) werden, werd het toch ook een zich in veelvormigheid sterk uitbreidend gewas. Dat laatste omdat het kiemkrachtig zaad produceert en het zich aldus ook op natuurlijke wijze vermeerderd, maar vanwege haar complexe hybride aard, vooral ook uitsplitst in zeer grote veelvormigheid.

Het is dus in eerste instantie waarschijnlijk deze vorm van vermeerdering en verspreiding, alsook uitbreiding van het areaal geweest die tot de schier oneindige veelvormigheid heeft geleid waar wij ook heden ten dage nog mee te maken hebben en zelfs nog op voortborduren. Dat laatste overigens in grote lijnen in de vorm van het opsporen van al dat al verloren leek te zijn gegaan.

De door de meer georganiseerde mens al in de oudheid middels vegetatieve vermeerdering (klonen) als zodanig, preferentieel door hem geselecteerde aantrekkelijkste vormen in stand gehouden, vertegenwoordigden de eerste selecties, oftewel cultuurvormen. Die zouden wij nu aanduiden met de term "ras". Vervolgens heeft zich dit proces, met ups en downs, vanaf de tijd der Oude Romeinen, en in de grijze oudheid der vroege Middeleeuwen, waarschijnlijk veelvuldig herhaald.

Het proces van verdere diversificatie en verspreiding werd vanaf de late Middeleeuwen verder aangewakkerd door gerichte kweek-, selectie- en verspreidingsactiviteiten van kloosterlingen, de middeleeuwse adel en andere notabelen. Daarmee heeft een zeer weide verbreiding over Europa, en later weer naar andere delen van de wereld zijn beslag gekregen.

De grote verscheidenheid aan rassen, deels door selectie van geprefereerde vormen, heeft uiteindelijk geleid tot de eens zo grote verscheidenheid aan meer formele en uiteindelijk zelfs min of meer herkenbaar beschreven rassen in bijna alle delen van Europa.

De grote verscheidenheid is, behalve door veredelingsactiviteiten in meer recente tijden, voor een belangrijk deel te herleiden naar een influx vanuit de natuurlijke zaailingpopulatie, voortkomend uit deze vroegste selecties. Vele daarvan zijn streekgebonden gebleven, andere hebben het verder geschopt en hebben middels eerdergenoemde kanalen, andere delen van Europa hebben bereikt.

Heel veel van die destijds bestaande, meer dan slechts lokaal voorkomende typen (rassen), zijn verdwenen, maar zeker de aantrekkelijkste hieronder hebben het, vooral ook vanwege wijdere verspreiding, lang volgehouden. Daaronder zijn er die wij heden ten dage nog tegen komen en kennen. Meest regionaal, en op Europese schaal, maar veel vaker slechts zeer lokaal, types waarvan wij in verreweg de meeste gevallen niet weten wat hun oorsprong is.

De vraag waarop wij, nu we de waarschijnlijke ontstaansgeschiedenis hebben proberen te doorgronden, een antwoord trachten te geven, is wat wij ons tot ons eigen, Nederlandse culturele erfgoed mogen rekenen.

POMOLOGIA (Johann Hermann Knoop, 1758), een eerste aanzet tot documentatie We zijn geneigd om alle rassen die in het onvolprezen historische boekwerk POMOLOGIA, van Johann Hermann Knoop (1758), zijn beschreven en afgebeeld, als te zijn van lokale Nederlandse herkomst en aldus tot ons culturele erfgoed willen rekenen. Deze redenering gaat overigens niet op voor enkele rassen waarvan Knoop zelf vermeldt dat de herkomst ervan niet in ons land, maar bijvoorbeeld in Frankrijk was gelegen.

POMOLOGIA is het oudste, systematische, beschrijvende, pomologische boekwerk, uitgeven in zowel Nederland, en later ook in Duitsland en Frankrijk. Ook dit wijst erop dat er destijds, veel meer dan nu het geval is, nog sprake moet zijn geweest van een soort pan-Europees assortiment.

Het is dus de vraag hoeveel van de in POMOLOGIA genoemde rassen een echt Nederlandse oorsprong hebben.

Toch mogen wij ook deze enkele waarvan hij aangeeft dat deze van elders kwamen, wel beschouwen als Nederlands cultureel erfgoed en in ieder geval ook waard om zorgvuldig in stand te houden in prioriteits-collecties. De belangrijkste reden daarvoor zijnde dat deze in hun oorsprongsgebieden niet meer te vinden zijn, of zelfs al lang zijn verdwenen.

Rassen waarvan bekend is dat ze een Nederlandse kwekersherkomst of, zoals ook vaak het geval is, een niet bekende, maar waarschijnlijk wél Nederlandse herkomst hebben, behoren bij uitstek tot ons culturele erfgoed.

Omdat, praktisch gesproken, het merendeel daarvan allang leek te zijn verdwenen, betreft het hier feitelijk, echt teruggevonden rassen. Het betreft rassen die hier ooit op grotere of kleinere schaal, landelijk, regionaal, of slechts lokaal door boomkwekers in hun assortiment werden gevoerd. Het betreft rassen die waarschijnlijk ook wel op grotere, of kleinere schaal werden geteeld die inmiddels, eigenlijk verdwenen en vooral al vergeten, leken te zijn.

Streekassen

Aan de meer specifieke, qua voorkomen, streekgebonden rassen, die waarschijnlijk in meerderheid een lokale, natuurlijke zaailing-herkomst kennen, dient zeer zeker ook een hoge prioriteit te worden toegekend. Het betreft hier rassen die korter of langer geleden zonder twijfel ook al een belangrijke categorie van ons nationale culturele erfgoed omvatten. Mede omdat deze vaak slechts streekgebonden voorkwamen, zijn die voor een belangrijk deel in de vergetelheid geraakt. Voor zover ze dat niet al zijn, dienen deze, om hun voortbestaan te garanderen, bij voorkeur regionaal, in toekomstbestendige collecties opgenomen te worden.

Tenslotte dient ook opsporing en instandhouding van die rassen welke waarschijnlijk nog niet zijn teruggevonden, een hoge prioriteit te krijgen.

Prioriteiten

Dit alles betekent niet dat aan al deze rassen, wat betreft noodzaak tot instandhouding in toekomstbestendige collecties, in dit stadium een hoge prioriteit hoeft te worden toegekend. Rassen, die wél tot ons culturele erfgoed mogen worden gerekend, maar om diverse redenen geen direct gevaar lopen om spoedig te verdwijnen, hoeven nu nog niet meteen in een centrale, toekomstbestendige collectie te worden opgenomen. Hiertoe behoren bijvoorbeeld een aantal, zogenaamde 'Lunterse' rassen, zoals de Notaris en de Lunterse Pippeling. Zij kennen nog een brede verspreiding en zullen dat, gegeven hun bekendheid en algemene verkrijgbaarheid, voorlopig ook wel houden.

Tot die categorie behoren ook diverse, veel oudere rassen, zoals bijvoorbeeld 'onze' goudrenet, de Schone van Boskoop dus, maar ook Dubbele Bellefleur, Sterappel, Glorie van Holland en oude (stoof)peer- en handpeerrassen als Zoete Brederode, Winterjan en Winterrietpeer, en Zwijndrechtse Wijnpeer.

In het algemeen kunnen we stellen dat het rassen zijn die meerdere kwekers van oude fruitrassen momenteel in hun assortiment voeren en die vooral de laatste jaren weer veelvuldig worden aangeplant.

Het betreft hier dus wél cultureel erfgoed, maar behorende tot een categorie die geen direct gevaar loopt om spoedig te verdwijnen.

Thans nog voorkomende, niet oorspronkelijk Nederlandse rassen

Daarnaast mogen we rassen waarvan door ons, in ons land, ooit oude bomen zijn, en nog steeds worden aangetroffen, zelfs als het rassen betreft die oorspronkelijk slechts in een of meerdere van onze buurlanden voor kwamen en aldaar zijn beschreven, en daar vaak ook nu nog regelmatig worden aangetroffen, niet tot ons nationale erfgoed rekenen. Het betekent dat we ons in dit stadium niet per sé met het behoud van deze rassen hoeven bezig te houden. Zeker voor zover het rassen betreft die in onze buurlanden geen zeldzame verschijning zijn en daar bovendien in toekomstbestendige collecties zijn opgenomen, hoeven wij ons daarover vooralsnog niet te ontfemen.

Als we ons op mogelijk, in ieder geval hopelijk in te richten, centrale Nederlandse historische diversiteits-collecties richten, is het wellicht tóch dienstig om, separaat aan een prioriteitscollectie, wel een collectie van dergelijke rassen samen te stellen. Ze zouden wellicht nuttige diensten kunnen bewijzen als referentie-rassen bij een toekomstige, noodzakelijke genetische analyse van een in te richten centrale collectie. Ook zou deze separate collectie van belang kunnen zijn bij de verdere karakterisering van accessies die vooralsnog niet konden worden geïdentificeerd.

Collectie-activiteiten door de jaren heen

Maar, zover is het helaas nog lang niet. Intussen is er gelukkig door in eerste instantie sterk gemotiveerde particulieren al vanaf de jaren '60, vanaf eind jaren '80 gevolgd door instandhouding in verenigingsverband en middels door andere organisatievormen gestuurde activiteiten, toch veel verzameld en in collecties opgenomen. Andere, eveneens niet onaanzienlijke collecties zijn gelukkig ook als particulier initiatief ontstaan en nog blijven bestaan.

Collectiebezit breidt zich de laatste jaren nog gestaag uit. Veel, met name nieuwe plattelandsbewoners hebben de laatste jaren de stap gezet op weg naar een boomgaard waarin zij een grote diversiteit aan appel- en perenrassen hebben opgenomen: een collectieboomgaard dus. Veel van de betreffende rassen zijn op deze wijze veelvuldig gedeeld en verspreid geraakt, omdat deze over een veelheid aan boomgaarden is verspreid, waarmee hun bestendigheid min of meer is gegarandeerd.

Zo hebben wij in samenwerking met gemotiveerde boomkwekers, en de laatste jaren ook met de Stichting Landschapsbeheer Gelderland, in het kader van mijn eigen, meer dan twee decennia omvattende deelcollectie-programma, inmiddels enkele honderden zeldzame, bijzondere, en in ieder geval vaak als verdwenen beschouwde appel- en perenrassen in meervoud kunnen verspreiden. Een belangrijk deel van de betreffende rassen mag derhalve als teruggevonden worden beschouwd.

Middels deze methode van verspreiding over een meervoud aan particulier beheerde collecties, mag instandhouding van dergelijke, meest unieke rassen, als betrekkelijk toekomstbestendig worden beschouwd.

Toekomstige betrouwbare instandhouding

Maar, waar toekomstbestendigheid van deze deel-collecties tóch om diverse redenen onzeker is, kan slechts een meer permanente beheersvorm het echt langjarige gegarandeerde behoud van de onderhavige rassenbestanden garanderen.

Dit zal dus, nu het nog kan, een hoge prioriteit dienen te krijgen.

De niet onaanzienlijke kosten die er langjarig met een zorgvuldig beheer van met name hoogstam-boomgaarden, de meest duurzame beheersvorm, zijn gemoeid, alsook gebrek aan kennis van noodzakelijke onderhoudswerkzaamheden, maakt dat particulier beheer helaas nog al te vaak ondermaats en vooral niet bestendig blijkt en blijft.

Realistisch bezien, mogen we dus waarschijnlijk alleen op toekomstbestendig behoud van de zo waardevolle genetische, c.q. culturele diversiteit rekenen wanneer deze ingericht wordt middels beheersstructuren van overheids- c.q. semi-overheidsaard. Alleen op deze wijze voorzie ik een gegarandeerd langjarig behoud van onze inmiddels omvangrijke schat aan meest teruggevonden in genetisch en historisch opzicht interessante rassenrijkdom.

Waar veel van de eens geteelde appelrassen nog niet zo lang geleden grotendeels verdwenen leken, moet nu deze schat van onschatbare waarde eens, maar nu voor altijd, behoed worden voor definitieve verdwijning.

(Hennie Rossel, sept., 2018)

Referenties:

Knoop, J.H., 1758, Pomologia

Juniper, Barrie E., & Mabberley, David J., 2006, The Storey of The Apple

---

Eerder gepubliceerd in De Slanke Spil, Nieuwsbrief van de donateurs van de Stichting Vrienden van het Fruitteeltmuseum, Kapelle (Zld.), no. 32, november 2018, pg. 6-9